

GENERALITAT
VALENCIANA

Conselleria d'Habitatge,
Obres Públiques i Vertebració
del Territori

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Vicerectorat de Projectió Territorial i Societat

CULTURA TERRITORIAL
CÀTEDRA DE CULTURA TERRITORIAL VALENCIANA

LA BASE TERRITORIAL DEL DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC A LA COMUNITAT VALENCIANA: cultura, endogeneïtat i regions urbanes i metropolitanes

JUAN R. GALLEGO, JOSEP V. PITXER

DEPARTAMENT D'ECONOMIA APLICADA, UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

JUAN.R.GALLEGO@UV.ES, JOSEP.V.PITXER@VALENCIA.EDU

PRESENTACIÓ DE L'INFORME SOBRE L'EVOLUCIÓ I SITUACIÓ TERRITORIAL DE LA COMUNITAT VALENCIANA

23 de Novembre de 2018

Cátedra de Cultura Territorial Valenciana

- 1) **Hipòtesi**
- 2) Enfocaments teòrics
- 3) Anàlisi de casos
- 4) Anàlisi espacial agregada
- 5) Consideracions finals

El desenvolupament econòmic valencià: d'un conjunt de processos inconnexos (Tomás Carpi, 1985) a una geografia més integrada entorn de les grans ciutats i àrees metropolitanes, sense suprimir les diferències territorials

Quina dinàmica sectorial i espacial pot explicar aquesta integració?

- 1) Hipòtesi
- 2) **Enfocaments teòrics**
- 3) Anàlisi de casos
- 4) Anàlisi espacial agregada
- 5) Consideracions finals

ENFOCAMENTS TEÒRICS (1):

Varietat relacionada i varietat no relacionada

- La geografia econòmica evolucionista distingeix entre varietat relacionada i varietat no relacionada (Frenken et al, 2007) com a factor de creixement i de desenvolupament econòmic. La varietat relacionada associada a la diversitat de sectors relativament propers (externalitats al Jacobs): facilita els processos de vessament tecnològic que estimularien l'ocupació i el creixement.
- Varietat no relacionada: sectors més allunyats tecnològicament amb un efecte de cartera (diversitat sectorial enfront de les crisis).
- El procés de creixement d'empreses i ciutats dependria de la generació d'innovacions de producte i seguiria una tendència a diversificar-se en forma ramificada seguint la varietat relacionada. La major varietat de les grans empreses i de les ciutats genera efectes de concentració espacial dels sectors i l'especialització de les ciutats.
- Els costos creixents en les grans empreses i les grans ciutats, en absència de contínues innovacions de producte, podria explicar la reducció de la seva grandària i l'extensió de les àrees metropolitanes cap a la perifèria.
- Aquesta vinculació entre dinàmica industrial i dinàmica urbana, no pren en consideració **les especificitats territorials**, sense les quals no es pot entendre la complexitat de la interacció dinàmica sectorial i dinàmica espacial.

ENFOCAMENTS TEÒRICS (2):

La dinàmica inter-cluster, vehicle potencial de la integració espacial

- a) **Sistemes de Pimes:** especialitzats en un sector productiu, saber-fer de la mà d'obra, cooperació empresarial, difusió de la informació i les innovacions. Base institucional territorial comuna. La forta especialització com a factor de bloqueig.
- b) **Les zones d'antiga industrialització:** economies d'escala (grans instal·lacions productives), qualificació i capacitat d'organització col·lectiva dels treballadors, relacions estables gran empresa-empreses subcontractistes. Base institucional territorial comuna. La forta especialització com a factor de bloqueig.
- c) **Les grans ciutats i àrees metropolitanes:** elevada diversitat sectorial que afavoreix les innovacions intersectorials i serveis molt sofisticats. Les relacions entre actors són relativament més mercantils i hi ha gran mobilitat d'empreses i treballadors. Risc de reduït arrelament territorial per dificultat per a establir relacions estables.
- d) **Les grans ciutats i les àrees metropolitanes** alberguen els tres tipus de cluster de forma dinàmica. La interacció de sistemes de pimes i d'àrees d'antiga industrialització amb les àrees metropolitanes com a font de renovació i integració.

ENFOCAMENTS TEÒRICS (3):

Proximitat geogràfica i proximitat organitzada

De la lògica quantitativa i en termes de proximitat geogràfica d'inserció en les Àrees Metropolitanas a una lògica qualitativa i basada en la proximitat organitzada: dels efectes d'expansió/contracció al sentit de pertinença i a la integració.

- a) **Territori**: proximitat geogràfica i proximitat organitzada.
- b) Lògica de la **proximitat geogràfica**: la influència expansiva/contractiva de les grans ciutats i àrees metropolitanas sobre altres espais propers s'explica per la reducció de la distància geogràfica i les diferències de costos del sòl industrial i de l'habitatge. I els efectes negatius operen per la via de la congestió.
- c) La **proximitat organitzada**: proximitat en termes d'organització, tecnologia, saber fer, cultura, valors i estructures socials. És essencial per a explicar la conformació de les àrees metropolitanas.

- 1) Hipòtesi
- 2) Enfocaments teòrics
- 3) *Anàlisi de casos*
- 4) Anàlisi espacial agregada
- 5) Consideracions finals

ANÀLISI DE CASOS

- a) **Dinàmica interna:** interacció entre clusters de caràcter intra-territorial i/o de generació endògena de varietat sectorial
- Sistema de Pimes o districte ceràmic de Castelló: De la varietat no relacionada com a mecanisme de creativitat a la generació de varietat relacionada.
 - Interacció entre àrea metropolitana i districte industrial dins d'un àrea metropolitana: el sector del moble a l'àrea metropolitana de València: de la varietat “molt” relacionada del moble a la seva crisi i lleugera diversificació no relacionada.
- b) **Dinàmica sectorial inter-territorial I:** interacció entre districtes i àrees metropolitanes
- Interacció districte ceràmic / àrea metropolitana de València
- c) **Dinàmica sectorial inter-territorial II:** interacció entre àrees d'antiga industrialització i àrees metropolitanes
- Difícultat prèvia per a integrar al Camp de Morvedre i a la Foia de Bunyol
 - La crisi i diversificació industrial d'aquestes comarques contribueix i reflecteix la major integració amb l'àrea metropolitana de València

- 1) Hipòtesi
- 2) Enfocaments teòrics
- 3) Anàlisi de casos
- 4) **Anàlisi espacial agregada**
- 5) Consideracions finals

VARIABLES:

- a) Activitats d'alta tecnologia
- b) Grups de cotització més elevats
- c) Taxes d'ocupació
- d) Dimensió empresarial

FONTS D'INFORMACIÓ:

- a) Afiliacions a la Seguretat Social per comarques
- b) Empreses afiliades a la Seguretat Social per comarques
- c) Població per comarques

Activitats d'alta tecnologia

ACTIVITAT	TIPO
20 Indústria química	Manufacturas media-alta
21 Fabricación de productos farmacéuticos	Manufacturas alta
26 Fabricación de productos informáticos, electrónicos y ópticos	Manufacturas alta
27 Fabricación de material y equipo eléctrico	Manufacturas media-alta
28 Fabricación de maquinaria y equipo n.c.o.p.	Manufacturas media-alta
29 Fabricación de vehículos de motor, remolques y semirremolques	Manufacturas media-alta
30 Fabricación de otro material de transporte	Manufacturas media-alta
59 Actividades cinematográficas, de vídeo y de programas de televisión, grabación de sonido y edición musical	Servicios alta
60 Actividades de programación y emisión de radio y televisión	Servicios alta
61 Telecomunicaciones	Servicios alta
62 Programación, consultoría y otras actividades relacionadas con la informática	Servicios alta
63 Servicios de información	Servicios alta
72 Investigación y desarrollo	Servicios alta

Afiliacions d'alta tecnologia per comarques al PV (pes relatiu sobre el total d'afiliacions comarcals)

COMARCA	2013	2018
01-Els Ports	0,4	0,5
02-L'Alt Maestrat	1,2	1,2
03-El Baix Maestrat	3,1	3,4
04-L'Alcalatén	9,4	12,1
05-La Plana Alta	4,9	5,3
06-La Plana Baixa	5,5	6,2
07-El Alto Palancia	1,7	1,7
08-El Alto Mijares	0,8	0,5
09-El Rincón de Ademuz	0,0	0,0
10-Los Serranos	4,2	4,4
11-El Camp de Túria	8,5	10,0
12-El Camp de Morvedre	3,9	3,0
13-L'Horta Nord	6,9	6,9
14-L'Horta Oest	6,4	7,4
15-València	3,7	4,2
16-L'Horta Sud	3,7	4,1
17-La Plana de Utiel-Requena	0,9	1,3
18-La Hoya de Buñol	10,4	9,4
19-El Valle de Ayora	0,0	0,0
20-La Ribera Alta	5,1	5,0
21-La Ribera Baixa	32,8	38,2
22-La Canal de Navarrés	0,5	1,7
23-La Costera	4,1	4,2
24-La Vall d'Albaida	2,6	3,0
25-La Safor	2,2	2,9
26-El Comtat	3,8	3,9
27-L'Alcoià	6,7	7,5
28-L'Alt Vinalopó	1,6	2,4
29-El Vinalopó Mitjà	2,4	2,5
30-La Marina Alta	1,6	1,7
31-La Marina Baixa	1,1	1,0
32-L'Alacantí	3,1	3,3
33-El Baix Vinalopó	2,1	2,5
34-El Baix Segura	2,1	1,7
35-No disponible	1,2	1,4
TOTAL	4,5	5,0

Afiliacions d'alta tecnologia per comarques al PV (2018, 2t)

COMARCA	Afiliacions AT	Distribució vertical (%)	
		Afiliacions AT	Total afiliacions
01-Els Ports		0,0	0,1
02-L'Alt Maestrat		0,0	0,1
03-El Baix Maestrat		1,0	1,5
04-L'Alcalatén	AAA	1,1	0,5
05-La Plana Alta	A	6,8	6,4
06-La Plana Baixa	A	4,0	3,2
07-El Alto Palancia		0,1	0,4
08-El Alto Mijares		0,0	0,1
09-El Rincón de Ademuz		0,0	0,0
10-Los Serranos		0,2	0,2
11-El Camp de Túria	AA	5,9	2,9
12-El Camp de Morvedre		0,7	1,2
13-L'Horta Nord	A	5,8	4,2
14-L'Horta Oest	A	10,5	7,0
15-València		17,1	20,2
16-L'Horta Sud		2,9	3,6
17-La Plana de Utiel-Requena		0,2	0,6
18-La Hoya de Buñol	AA	1,5	0,8
19-El Valle de Ayora		0,0	0,2
20-La Ribera Alta	A	3,4	3,4
21-La Ribera Baixa	AAA	15,5	2,0
22-La Canal de Navarrés		0,1	0,2
23-La Costera		0,9	1,1
24-La Vall d'Albaida		1,0	1,6
25-La Safor		1,6	2,7
26-El Comtat		0,4	0,5
27-L'Alcoià	A	2,9	1,9
28-L'Alt Vinalopó		0,5	1,0
29-El Vinalopó Mitjà		1,3	2,6
30-La Marina Alta		1,1	3,0
31-La Marina Baixa		0,7	3,5
32-L'Alacantí		7,8	11,8
33-El Baix Vinalopó		2,7	5,4
34-El Baix Segura		1,9	5,4

COMARCA	20	21	26	27	28	29	30	59	60	61	62	63	72	Afiliacions AT	Distribució vertical (%)	
															Afiliacions AT	Total afiliacions
01-Els Ports										AAA					0,0	0,1
02-L'Alt Maestrat															0,0	0,1
03-El Baix Maestrat	A			A			A	A				A			1,0	1,5
04-L'Alcalatén	AAA				AAA							A	A	AAA	1,1	0,5
05-La Plana Alta	A			A	AAA			A		AAA	A		AA	A	6,8	6,4
06-La Plana Baixa	AA			A	AA			A						A	4,0	3,2
07-El Alto Palancia				AAA											0,1	0,4
08-El Alto Mijares															0,0	0,1
09-El Rincón de Ademuz															0,0	0,0
10-Los Serranos	AAA						A								0,2	0,2
11-El Camp de Túria	AA	A	AAA	AAA	A	A		AAA			A			AA	5,9	2,9
12-El Camp de Morvedre								AAA	A		AA				0,7	1,2
13-L'Horta Nord		A		AAA	AAA		AAA	AAA	AAA	A	A		A	A	5,8	4,2
14-L'Horta Oest		A	AA	AAA	AA			AAA	A	AAA	AAA	AAA	AAA	A	10,5	7,0
15-València		A	A					AAA		AAA	AAA	AAA	AAA		17,1	20,2
16-L'Horta Sud			A		A			AAA							2,9	3,6
17-La Plana de Utiel-Requena		AAA						A					A		0,2	0,6
18-La Hoya de Buñol	AAA	AAA		AAA	AAA									AA	1,5	0,8
19-El Valle de Ayora															0,0	0,2
20-La Ribera Alta			A		AAA		A							A	3,4	3,4
21-La Ribera Baixa						AAA					A			AAA	15,5	2,0
22-La Canal de Navarrés					A										0,1	0,2
23-La Costera			AAA					A			AAA				0,9	1,1
24-La Vall d'Albaida					A					A					1,0	1,6
25-La Safor							A			A	AA				1,6	2,7
26-El Comtat					AAA			A	A	A	A	AA			0,4	0,5
27-L'Alcoià	A	AAA	A	AA	AAA				A	AA	A		AAA	A	2,9	1,9
28-L'Alt Vinalopó								A							0,5	1,0
29-El Vinalopó Mitjà					A			AA	AAA			A	A		1,3	2,6
30-La Marina Alta							A		A	A		A			1,1	3,0
31-La Marina Baixa								A	A	A		AA			0,7	3,5
32-L'Alacantí		AA						A	A	AAA	AAA	AA	A		7,8	11,8
33-El Baix Vinalopó							AA	A	A	AA	A	A			2,7	5,4
34-El Baix Segura				AA					AA	A		AAA			1,9	5,4

COMARCA	20	21	26	27	28	29	30	Afiliacions AT
01-Els Ports								
02-L'Alt Maestrat								
03-El Baix Maestrat	A			A			A	
04-L'Alcalatén	AAA				AAA			AAA
05-La Plana Alta	A			A	AAA			A
06-La Plana Baixa	AA			A	AA			A
07-El Alto Palancia				AAA				
08-El Alto Mijares								
09-El Rincón de Ademuz								
10-Los Serranos	AAA						A	
11-El Camp de Túria	AA	A	AAA	AAA	A	A		AA
12-El Camp de Morvedre								
13-L'Horta Nord		A		AAA	AAA		AAA	A
14-L'Horta Oest		A	AA	AAA	AA			A
15-València		A	A					
16-L'Horta Sud			A		A			
17-La Plana de Utiel-Requena		AAA						
18-La Hoya de Buñol	AAA	AAA		AAA	AAA			AA
19-El Valle de Ayora								
20-La Ribera Alta			A		AAA		A	A
21-La Ribera Baixa						AAA		AAA
22-La Canal de Navarrés					A			
23-La Costera			AAA					
24-La Vall d'Albaida					A			
25-La Safor							A	
26-El Comtat					AAA			
27-L'Alcoià	A	AAA	A	AA	AAA			A
28-L'Alt Vinalopó								
29-El Vinalopó Mitjà					A			
30-La Marina Alta							A	
31-La Marina Baixa								
32-L'Alacantí		AA						
33-El Baix Vinalopó							AA	
34-El Baix Segura				AA				

COMARCA	59	60	61	62	63	72	Afiliacions AT
01-Els Ports			AAA				
02-L'Alt Maestrat							
03-El Baix Maestrat	A				A		
04-L'Alcalatén					A	A	AAA
05-La Plana Alta	A		AAA	A		AA	A
06-La Plana Baixa	A						A
07-El Alto Palancia							
08-El Alto Mijares							
09-El Rincón de Ademuz							
10-Los Serranos							
11-El Camp de Túria	AAA			A			AA
12-El Camp de Morvedre	AAA	A		AA			
13-L'Horta Nord	AAA	AAA	A	A		A	A
14-L'Horta Oest	AAA	A	AAA	AAA	AAA	AAA	A
15-València	AAA		AAA	AAA	AAA	AAA	
16-L'Horta Sud	AAA						
17-La Plana de Utiel-Requena	A				A		
18-La Hoya de Buñol							AA
19-El Valle de Ayora							
20-La Ribera Alta							A
21-La Ribera Baixa				A			AAA
22-La Canal de Navarrés							
23-La Costera	A			AAA			
24-La Vall d'Albaida			A				
25-La Safor			A	AA			
26-El Comtat	A	A	A	A	AA		
27-L'Alcoià		A	AA	A		AAA	A
28-L'Alt Vinalopó	A						
29-El Vinalopó Mitjà	AA	AAA			A	A	
30-La Marina Alta		A	A		A		
31-La Marina Baixa	A	A	A		AA		
32-L'Alacantí	A	A	AAA	AAA	AA	A	
33-El Baix Vinalopó	A	A	AA	A	A		
34-El Baix Segura		AA	A		AAA		

Dimensió empresarial (2t 2018)

COMARCA	Treb/empr	Dimensió relativa
01-Els Ports	7,6	BB
02-L'Alt Maestrat	10,5	B
03-El Baix Maestrat	8,0	BB
04-L'Alcalatén	16,4	AA
05-La Plana Alta	13,2	AA
06-La Plana Baixa	10,9	B
07-El Alto Palancia	8,8	BB
08-El Alto Mijares	12,0	A
09-El Rincón de Ademuz	8,0	BB
10-Los Serranos	9,2	BB
11-El Camp de Túria	12,8	AA
12-El Camp de Morvedre	10,1	B
13-L'Horta Nord	14,4	AA
14-L'Horta Oest	13,9	AA
15-València	13,9	AA
16-L'Horta Sud	13,0	AA
17-La Plana de Utiel-Requena	7,8	BB
18-La Hoya de Buñol	13,3	AA
19-El Valle de Ayora	11,6	A
20-La Ribera Alta	11,1	A
21-La Ribera Baixa	15,1	AA
22-La Canal de Navarrés	11,5	A
23-La Costera	9,7	BB
24-La Vall d'Albaida	10,6	B
25-La Safor	9,4	BB
26-El Comtat	10,3	B
27-L'Alcoià	10,7	B
28-L'Alt Vinalopó	11,0	A
29-El Vinalopó Mitjà	9,5	BB
30-La Marina Alta	8,2	BB
31-La Marina Baixa	8,2	BB
32-L'Alacantí	14,4	AA
33-El Baix Vinalopó	10,7	B
34-El Baix Segura	9,1	BB

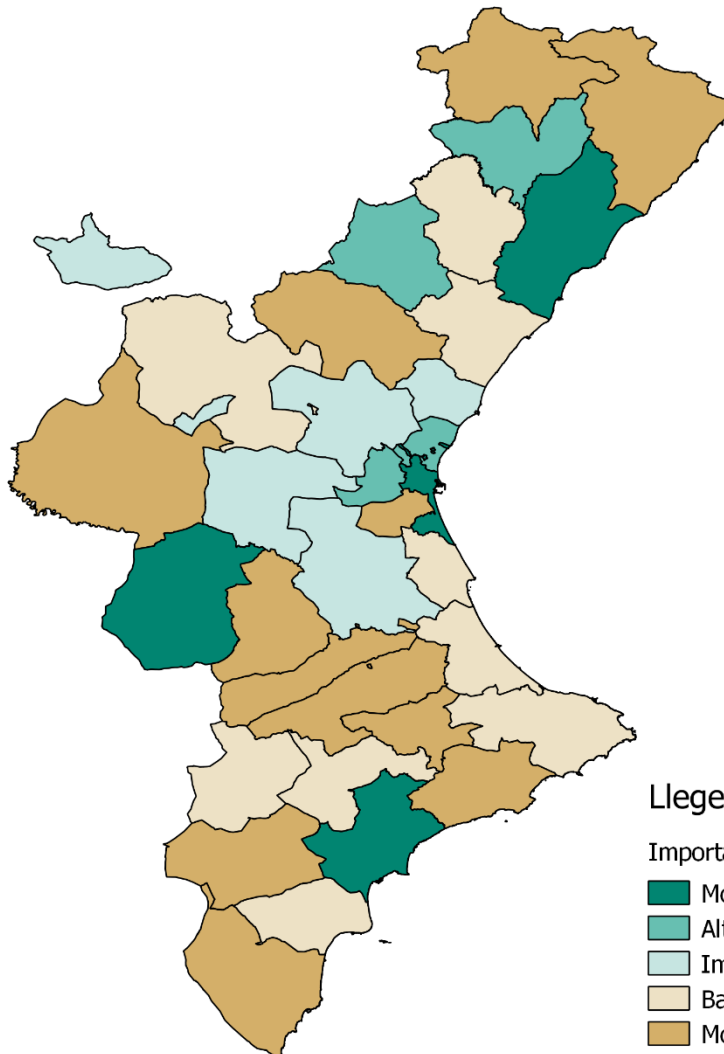
Grups de cotització més elevats

Grup 1: Enginyers i llicenciats. Personal d'alta direcció no inclòs en l'art. 1.3.c) de l'Estatut dels Treballadors
Grup 2: Enginyers tècnics, pèrits i ajudants titulats
Grup 3: Caps administratius i de taller
Grup 4: Ajudants no titulats
Grup 5: Oficials administratius
Grup 6: Subalterns
Grup 7: Auxiliars administratius
Grup 8: Oficials de 1^a i 2^a
Grup 9: Oficials de 3^a i especialistes
Grup 10: Peons
Grup 11: Treballadors menors de 18 anys

Grups de cotització més elevats a les comarques del PV (2017, 2T)

COMARCA	Total (1+2)	Grup 1	Grup 2
01-Els Ports	BB	BB	BB
02-L'Alt Maestrat	AA	B	AAA
03-El Baix Maestrat	BB	BB	BB
04-L'Alcalatén	B	A	BB
05-La Plana Alta	AAA	AAA	AAA
06-La Plana Baixa	B	B	B
07-El Alto Palància	BB	BB	BB
08-El Alto Mijares	AA	BB	AAA
09-El Rincón de Ademuz	A	BB	AA
10-Los Serranos	B	B	BB
11-El Camp de Túria	A	A	A
12-El Camp de Morvedre	A	A	A
13-L'Horta Nord	AA	AAA	A
14-L'Horta Oest	AA	AAA	A
15-València	AAA	AAA	AAA
16-L'Horta Sud	BB	BB	BB
17-La Plana de Utiel-Requena	BB	BB	BB
18-La Hoya de Buñol	A	A	B
19-El Valle de Ayora	AAA	A	AAA
20-La Ribera Alta	A	A	A
21-La Ribera Baixa	B	BB	A
22-La Canal de Navarrés	BB	BB	BB
23-La Costera	BB	B	BB
24-La Vall d'Albaida	BB	BB	BB
25-La Safor	B	B	B
26-El Comtat	BB	B	BB
27-L'Alcoià	B	A	B
28-L'Alt Vinalopó	B	BB	A
29-El Vinalopó Mitjà	BB	BB	BB
30-La Marina Alta	B	B	B
31-La Marina Baixa	BB	BB	BB
32-L'Alacantí	AAA	AAA	AAA
33-El Baix Vinalopó	B	B	BB
34-El Baix Segura	BB	BB	BB

Grups de cotització més elevats a les comarques del PV (2017, 2T)

Pes relatiu dels grups ocupacionals 1 i 2 sobre el total de llocs de treball en 2017 (afiliacions a la Seguretat Social, règim general)

Llegenda

Importància relativa:

- Molt alta
- Alta
- Important
- Baixa
- Molt baixa

Afiliacions / Població 15 a 64 (%) per comarques

COMARCA	Afiliacions alta tecnologia			Total afiliacions		
	2013	2018	Var 13-18	2013	2018	Var 13-18
01-Els Ports	0,2	0,3	0,1	53,4	68,0	14,6
02-L'Alt Maestrat	0,6	0,7	0,1	50,5	59,8	9,3
03-El Baix Maestrat	1,3	1,8	0,5	42,3	51,9	9,6
04-L'Alcalatén	6,2	10,0	3,8	65,8	82,7	17,0
05-La Plana Alta	2,7	3,8	1,1	54,4	71,4	17,1
06-La Plana Baixa	2,1	2,9	0,8	37,9	47,1	9,2
07-El Alto Palancia	0,6	0,7	0,1	36,0	44,7	8,7
08-El Alto Mijares	0,3	0,3	0,0	38,9	60,3	21,4
09-El Rincón de Ademuz	0,0	0,0	0,0	28,5	36,9	8,4
10-Los Serranos	1,4	1,9	0,5	32,7	42,9	10,3
11-El Camp de Túria	3,4	5,0	1,7	39,5	50,4	10,9
12-El Camp de Morvedre	1,3	1,1	-0,1	32,3	36,9	4,6
13-L'Horta Nord	2,9	3,6	0,6	42,7	51,5	8,8
14-L'Horta Oest	2,8	4,1	1,3	43,7	55,9	12,2
15-València	2,3	3,0	0,8	60,3	72,4	12,1
16-L'Horta Sud	1,6	2,3	0,7	42,5	56,4	13,9
17-La Plana de Utiel-Requena	0,3	0,6	0,2	35,3	42,7	7,5
18-La Hoya de Buñol	4,0	5,0	1,0	38,7	52,9	14,2
19-El Valle de Ayora	0,0	0,0	0,0	42,9	50,5	7,6
20-La Ribera Alta	1,9	2,2	0,3	36,5	43,4	6,9
21-La Ribera Baixa	17,2	27,1	9,9	52,3	70,9	18,6
22-La Canal de Navarrés	0,2	0,7	0,5	32,4	40,5	8,0
23-La Costera	1,4	1,7	0,4	33,7	41,5	7,8
24-La Vall d'Albaida	1,1	1,5	0,4	40,6	50,1	9,5
25-La Safor	0,8	1,3	0,5	35,0	43,6	8,6
26-El Comtat	1,6	2,1	0,6	41,8	54,5	12,8
27-L'Alcoià	2,6	3,8	1,2	38,8	50,2	11,4
28-L'Alt Vinalopó	0,7	1,2	0,6	41,8	51,7	9,9
29-El Vinalopó Mitjà	0,8	1,1	0,2	35,6	42,7	7,1
30-La Marina Alta	0,6	0,9	0,3	36,3	53,0	16,7
31-La Marina Baixa	0,4	0,5	0,1	39,9	53,6	13,6
32-L'Alacantí	1,7	2,3	0,5	55,9	68,3	12,4
33-El Baix Vinalopó	0,8	1,3	0,5	38,2	51,3	13,1
34-El Baix Segura	0,6	0,8	0,2	30,7	45,6	14,9
35-No disponible						
TOTAL	2,0	2,8	0,8	44,8	56,9	12,1

- 1) Hipòtesi
- 2) Enfocaments teòrics
- 3) Anàlisi de casos
- 4) Anàlisi espacial agregada
- 5) Consideracions finals

CONSIDERACIONS FINALS

- Les àrees metropolitanas defineixen un espai de concentració de l'activitat econòmica i de la capacitat d'innovació, però també de diversitat sectorial i de fluïdesa relacional. D'ací que la interacció amb aquestes àrees constitueixca una font de renovació per a altres àrees.
- La política regional i d'innovació hauria de promoure les sinèrgies entre els espais especialitzats i la diversitat de les àrees metropolitanas.
- La política regional i d'innovació hauria de prendre en consideració que l'articulació inter-cluster no és pas automàtica, sinó que ha d'existir una certa proximitat organitzada entre clusters. Això vol dir que, junt amb les polítiques d'infraestructures, resulta essencial propiciar els processos de governança inter-cluster i/o interterritorial (cooperació entre pactes territorials).
- La política regional hauria de propiciar una interacció entre la varietat relacionada i la varietat no relacionada, però també buscar les interrelacions transversals en la línia del desenvolupament intel·ligent.

CONSIDERACIONS FINALS

- Ni la divisió municipal ni la comarcal constitueixen l'escala adequada, ni per l'anàlisi ni per dissenyar i portar endavant polítiques.
- Cal adoptar unes polítiques territorials amb perspectiva integral (on la promoció econòmica i d'innovació tinga cabuda).
- Importància de les polítiques multiescalars i de la coordinació entre els diversos nivells de govern.